

HOCUS POCUS OF METHODISCH HANDELEN?

Magie in de begeleidingsrelatie

Jetty DE GROOT, Fer VAN DEN BOOMEN, Annette PERINO

Als leden van de Commissie Vakontwikkeling delen we de passie voor het vak van professionele begeleiding en voor het opleiden van nieuwe collega's. We hebben alle drie een duidelijke ambitie om kwaliteit te leveren in ons werk en ook om mee te bouwen aan de ontwikkeling van het vak. Bij voorkeur richten we ons daarbij op methodisch handelen, want dat associëren we met het leveren van professioneel werk. Alleen vragen we ons af hoe professioneel, of methodisch ons handelen in de praktijk in feite is.

Dat begint al bij de relatie die we met een klant opbouwen aan het begin van een begeleidingstraject. Methodisch gaat het om het vormgeven van een 'constructieve werkrelatie' met de klant, en dat trachten we uiteraard op een verantwoorde wijze voor elkaar te krijgen. Het resultaat van zulke inspanningen wordt ook wel genoemd: het al dan niet hebben van 'een klik' tussen begeleider en klant. Zo'n 'klik' zou vastgesteld kunnen worden in wat ook wel een 'chemiesessie' wordt genoemd. Al weten we wel degelijk wat we als begeleider allemaal doen, toch weten we ook weer niet precies hoe zo'n 'klik' met een klant al dan niet tot stand komt.

Tijdens een begeleidingstraject hebben we regelmatig de ervaring dat juist op momenten waarop we eigenlijk helemaal niet zo methodisch werken, hele bijzonder gebeurtenissen plaatsvinden: de intensiteit van het gesprek neemt ineens toe, schijnbaar uit het niets dient zich 'een ongezochte vondst' aan, een klant krijgt ineens toegang tot een 'diepere' of juist 'hogere' laag. Vaak lijkt er dan sprake te zijn van transformatief leren bij de klant. Het lijkt wel of er dan iets wonderlijks, bijna 'magisch' gebeurt. In ieder geval iets waar we ons over verbazen.

Als we zulke voorbeelden naar boven halen, gaat het steeds om situaties die enigszins 'vast' lijken te zitten. Meestal zijn het ook voor onszelf als begeleider wat spanningsvolle momenten. Momenten waarop we zelf ook niet goed weten wat te doen, en uiteindelijk onze toevlucht zoeken in een onorthodoxe bijdrage. Dat zou je dan een 'interventie' kunnen noemen, maar zo bewust en verantwoord voelt dat echt niet altijd. Het zijn wel juist dat soort momenten die soms een magische wending krijgen, maar waarbij het zeker niet zo is dat wij die als begeleider 'bewerkstelligen'.

In dit artikel verkennen we drie voorbeelden uit onze begeleidingspraktijk waarin we ons verbazen over de wending die het gesprek krijgt, of kan krijgen. We onderzoeken daarbij zowel het methodische als het magische. Ook al is het niet goed (be)grijpbaar wat een begeleider daarin doet, we doen toch een poging om te expliciteren wat er gebeurt. En wel hoe we als begeleider ervaren, dat in de begeleiding inderdaad iets magisch lijkt te gebeuren. Hoewel in de voorbeelden verschillende begeleiders aan het werk zijn, schrijven we in de 'ik-vorm'. Maar eerst gaan we aan de hand van een impasse in de praktijk wat dieper in op transformatief leren en op (al)chemie. >

Halverwege het traject, ontdek ik dat het leerproces van mijn supervisant volkomen is vastgelopen. Ze werkt sinds kort in een hulpverleningsinstelling en is bezig om het vak van sociaal werker onder de knie te krijgen. Ze heeft weliswaar geproblematiseerd dat ze haar persoonlijke betrokkenheid meer naar haar collega's mag uiten, maar blijft volharden in slachtoffergedrag. Telkens weer beklagt ze zich over het gebrek aan interesse vanuit de collega's en over het gebrek aan duidelijkheid over haar taken. Ondanks de beschreven inzichten over haar eigen motivaties en gedrag, blijven we in dit kringetje ronddraaien. We staan stil, de energie zakt weg, ... de moed mij in de schoenen.

EEN IMPASSE Zo'n vastgelopen traject levert een impasse op, waarin begeleider en klant beiden de weg kwijt zijn geraakt. We zitten allebei vast. Dat is dan zo'n moment dat ik met een gedurfde interventie tot een nieuwe creatie zou willen komen; mezelf en de ander zou willen losscheuren uit de impasse.

Dat brengt mij bij de paradox van sturen op zelfsturing. Want ik wil wel graag zodanig beïnvloeden, dat de klant aan het einde van het traject een diepgaande verandering heeft doorgemaakt. En om dat te bereiken moet de gestolde situatie weer vloeibaar worden gemaakt. Eigenlijk met minimale middelen een maximale beweging creëren. Als de impasse is doorbroken, ligt de weg naar verdere zelfsturing weer open.

TRANSFORMATIEF LEREN Ooit ben ik mijn begeleidingskundige carrière gestart vanuit de fascinatie dat ik bij kon dragen aan een getransformeerde werkelijkheid van mijn klant. Ik zag het als mijn roeping om deze transformatie mogelijk te maken. Dat

het aanzetten tot deze vorm van leren niet altijd zo vanzelfsprekend is, ontdekte ik niet veel later. Maar als het wel lukte om tot een veranderde beleving van de werkelijkheid te komen, merkte ik dat deze ervaring mensen vaak nog jaren bij bleef. Vaak wisten ze zich nog de exacte bewoordingen te herinneren. De indringendheid van deze ervaring zegt iets over 'een diepe, structurele verschuiving in de uitgangspunten van het denken, gevoelens en acties', om het in de woorden van Kirchenham (2008) te duiden.

Er is hier dan sprake van transformatief leren. Mezirow (2003) heeft, als grondlegger van deze vorm van leren, het proces van transformatie in tien fases beschreven: vanaf een ontregelend dilemma tot en met de volledige integratie van de nieuwe realiteit.

'Transformative learning is learning that transforms problematic frames of reference - sets of fixed assumptions and expectations (habits of mind, meaning perspectives, mindsets) - to make them more inclusive, discriminating, open, reflective, and emotionally able to change. Such frames of reference are better than others because they are more likely to generate beliefs and opinions that will prove more true or justified to guide action.' (Mezirow, 2003, p. 58)

Transformatief leren kent twee belangrijke uitgangspunten. Allereerst wordt het leerproces op gang gebracht door ontregelende gebeurtenis(sen) in het leven, die de bestaande kijk op de wereld uitdagen. Deze ervaring zet aan tot kritisch reflecteren op waarden, opvattingen en overtuigingen die verbonden zijn met het huidige perspectief. Hier komen de twee essentiële elementen naar voren, die de aanzet tot een transformatie kunnen vormen.

Allereerst de ontregelende gebeurtenis. Die heeft mogelijk al plaats gevonden in het (werk)leven van de supervisant of ontstaat vanuit de leercontext in het supervisieproces. Het aanscherpen van de vraag achter de leervraag kan al voor een zekere ontregeling zorgen, omdat de kern van de kwestie naar voren komt. Dit gaat vaak samen met een zekere spanning.

Daarnaast gaat het om de mate waarin de lerende het desoriënterende dilemma daadwerkelijk wil onderzoeken. Dat vraagt betrokkenheid bij de inhoud en het proces. Maar de belangrijkste ingang wordt gevormd door de toegang tot de dynamiek van het eigen geloofssysteem, de overtuigingen. Reflectie wordt dan toegespitst tot een vorm van kritisch denken: identificeren en uitdagen van opvattingen, onderzoeken van contexten die tot deze overtuigingen geleid hebben, een voorstelling van alternatieven kunnen maken en zich kritisch durven uiten (Cranton, 1994).

In de theorie wordt het mooi beschreven, maar wat staat de begeleider te doen als een vastgezette status quo geen ruimte biedt tot het onderzoeken van overtuigingen? Hoe kan het vastgedraaide patroon de weg tonen naar de oplossing? In deze vragen toont zich het desoriënterende dilemma van de begeleider. Hoe kunnen we iets bewerkstelligen, wat zich door de wil niet laat sturen?

Het is zeker niet zo dat wij als begeleiders magische momenten 'bewerkstelligen'

(AL)CHEMIE Bij 'chemie' gaat het om processen die natuurwetenschappelijk verklaarbaar, en daarmee ook manipuleerbaar zijn. Wellicht is het op deze plaats passender om over 'alchemie' te hebben, een transformatie die in de verbinding plaatsvindt, met het risico dat het verhaal daarmee al te esoterisch wordt. Maar dat risico nemen we hier graag.

Paulo Coelho beschrijft in *De Alchemist* een herdersjongen die op zoek is naar zijn schat. Het verhaal verwijst naar de zoektocht naar een kern van het bestaan, de steen der wijzen. De invalshoek van de schrijver verwijst naar de fundamentele samenhang tussen mens en schepping (Coelho, 2017).

Deze fundamentele samenhang vormde ook het uitgangspunt van de visie van Paracelsus (1493-1541), arts en één van de grondleggers van de alchemie. Hij legde de nadruk op de harmonie tussen de mens, de microkosmos en de macrokosmos. Hij zag de harmonische verbinding tussen de mens en zijn omgeving als spiegel van de schepping. De begrippen: 'zo boven, zo beneden en zo binnen, zo buiten' laten deze vorm van congruentie zien.

Niet middeltjes, maar de eerlijke aanwezigheid staan voor hem centraal. Hij stond voor een intuïtieve inclusieve kijk op de menselijke aard. Zo had hij, tegen de tijdsgeest in, al oog voor de wezenlijke motivatie onder het gedrag van mensen. Verandering van gedrag kon volgens hem maar heel beperkt door opgelegde regels afgedwongen kan worden. Inzicht >

en motivatie zijn essentieel om tot ander handelen te komen (Woudezel, 2003). Deze visie is te interpreteren als het oprecht in verbinding staan met het volledige spectrum van de mens; zowel in het positieve als in de schaduw daarvan. Of verwoord in de strekking van Wilting: ‘... het grote laat zich zien in het kleine en het wit toont zich in het zwart (en vice versa)’ (Faber, 2019, p. 54).

‘Een letterontwerper is niet alleen bezig met het zwart van de letter, maar ook met het wit. Aandacht voor het wit is bepalend voor het zwart. Ik constateer dat veel begeleiders zich richten op het zwart. Ik denk dat we ons wat meer op het wit moeten richten en dat betekent vooral luisteren naar de stilte in communicatie, vertragen, aandachtig zijn, ademruimte creëren, niet-weten’
Ferry Wilting (Faber, 2019, p. 54)

HOCUS POCUS, METHODE OF WITRUIMTE?

Een begeleider ontwikkelt zo zijn eigen methode; een voorkeur voor een bepaalde manier van bewegen binnen de begeleidingsrelatie. Dat geeft een vertrouwd gevoel en leidt ook tot voorspelbaarheid bij de klant. Overigens maakt het een klant niet uit vanuit welke methode er gewerkt wordt en welke visie de begeleider erop nahoudt. Als de begeleider vertrouwd wordt, zal dit zeker bijdragen aan het ontwikkelingsproces (Terblanche, 2020).

Een zekere voorspelbaarheid is nodig voor een relatie, maar kan ook tot een wederzijdse dans, een gezamenlijk script leiden. Dus hoe blijft de verbinding tussen persoon, methode en de daaruit voortvloeiende relatie fris? Hoe kan de begeleider ruimte geven aan de witruimte of aan de liminale fase, zoals Braun (Braun & Kramer, 2015) de tussenruimte noemt, die voorafgaat aan het nieuwe inzicht?

VOORBEELD 1: DE WONDERVRAAG

Ik heb meerdere keren de magische werking van de wondervraag ervaren. Iemand komt binnen met een probleem dat zwaar op hem lijkt te drukken, een probleem dat gepaard gaat met angst, verdriet of woede.

In de oplossingsgerichte benadering gaat een coach in zekere mate voorbij aan de door een klant ervaren moeilijkheden (‘overlooking the problem’). Cruciaal daarbij als een soort van openingszet van de coach is volgens mij de wondervraag. Peter de Jong en Insoo Kim Berg raden voor die wondervraag de volgende formulering aan, zich baserend op het werk van De Shazer:

‘Ik wil je een vreemde vraag stellen. Stel dat, terwijl je slaapt vannacht en het stil is in huis, er een wonder gebeurt. Het wonder is dat het probleem dat je hier bracht is opgelost. Echter, omdat je sliep weet je niet dat het wonder heeft plaatsgevonden. Wat zal er anders zijn wanneer je morgenochtend wakker wordt waaraan jij kunt zien dat er een wonder is gebeurd en dat het probleem dat jou hier bracht is opgelost?’
(De Jong & Kim Berg, 2001, p. 95).

De wondervraag lijkt een eenvoudige vraag, maar is in de praktijk nog niet zo makkelijk te stellen.

Het is wel een vraag die een enorme werking kan hebben. De werking van deze wondervraag is op de eerste plaats dat je de klant een beweging laat maken van wat hij ‘niet’ wil, of waar hij van weg wil (het er-

varen probleem) naar wat hij ‘wel’ wil (naar wat zijn verlangen is). Daarnaast verleen je de klant ook nog eens toestemming om op een onbegrensde manier naar de eigen gewenste toekomst te kijken. Louis Cauffman noemt de wondervraag op zijn Vlaams heel toepasselijk ‘de mirakelvraag’, en formuleert het gebruik van inzichten en technieken vanuit de oplossingsgerichte benadering als volgt:

‘...we een toverdoos hebben geopend en met ware magie bezig zijn. Oplossingen ontspringen zomaar uit de gesprekken, de medewerker boekt snelle resultaten die bovendien beklijven, de sfeer waarin gewerkt wordt is prettig uitdagend, medewerkers vinden oplossingen die ze zelf nooit hadden kunnen bedenken, het oplossingsgerichte denken heeft de neiging zich als een goedaardig virus te verspreiden...’ (Cauffman, 2001, p. 51-52).

De veronderstelling bij de oplossingsgerichte benadering is dat in de heftigheid van de ervaren teleurstelling, verdriet of woede het verlangen te vinden is naar wat iemand wil realiseren (Boomen, Hoonhout & Merkies, 2011). De opzet is om het verlangen vrij te maken als motor voor verandering. Dan kan een klant zomaar ineens zeggen: ‘ik kwam behoorlijk zwaar binnen, maar ik krijg ineens beeld en geluid bij hoe ik het zou willen hebben, en het gekke is: dat ligt niet eens buiten bereik’.

VOORBEELD 2: DE CREATIEVE INTERVENTIE

Terug naar de hiervoor beschreven impasse, de vastgelopen praktijksituatie.

Zittend tegenover mijn klant voel ik steeds meer spanning opkomen. Ik heb al de nodige interventies gedaan die haar verder zouden moeten brengen in haar reflectie, maar het werkt niet. Ik zit in mijn hoofd en bedenk steeds meer Ja-maarvragen, leg haar die voor, al laat ik die eerste twee woorden weg. De spanning die de situatie bij mij veroorzaakt, vertaalt zich naar koortsachtig zoeken naar de juiste vraag in mijn hoofd. Totdat ik dit signaleer ...

Ineens ervaar ik mijn hele lijf, de spanning in mijn buik, de onbereikbaarheid van de ander. Ik sta niet meer met haar in verbinding, we zitten in afgescheiden werelden. Wat een dieptepunt; dit wil ik niet voelen. Van binnen kolkt het ... iets wil ontploffen. De ontploffing zoekt een uitweg.

Hoe kan ik, in plaats van mijzelf vast te zetten in mijn eigen wereld van opvattingen over leren, mijn supervisant benaderen? Hoe kan ik overdrachtelijk haar handen vastpakken?

Deze gedachte zet me stil en brengt me in contact met mezelf: de rol als buitenstaander, die zij mij toebedeelde, neem ik nu bewust in. Daarmee neem ik opnieuw een positie in en mijn energie komt terug. Ik maak nu de bewuste keuze en stap met een zeker plezier in haar scenario. Ik neem daarin deel door die buitenwereld te gaan belichamen. Van toeschouwersperspectief naar deelnemersperspectief (Van Gorkum, 2007)

‘Ik ben nu even die collega van jou. Is dat oké?’ En na die toestemming geef ik een impressie van de interne dialoog van haar belangrijke tegenspeler. Voor haar een verrassende input en daardoor een spannende wending. Haar eerdere opvattingen staan ter discussie.

Voor mij is het een zinvolle invalshoek om die buitenwereld een stem te geven in het uitspelen van een

tegenrol. Daarmee zet ik niet alleen een 'scenische reconstructie' neer (Schreyögg, 2001), maar blijf ik ook in het verhaal van de supervisant. Het werken met zo'n rol doorbreekt de afgescheiden wereld, omdat we samen met een verbeelding bezig zijn. De ontknoping in de vorm van nieuwe inzichten gaat dan gepaard met humor of een zucht van verlichting. De supervisant haalt opgelucht adem, de spanning wordt losgelaten.

Het gezamenlijke terugkijken op deze ervaring, geeft een doorbaak in het leerproces, en zorgt voor een omvorming van de relatie. De spanning die ik in eerste instantie als begeleider voel, is omgezet in een creatieve vondst. Daar waar de afstand het grootst leek, kan de nabijheid door het gebruik van een passende interventie, het grootste effect hebben. In die nabijheid is er ruimte voor een dialoog, doordat de fixatie is doorbroken (Boeckhorst, 2000).

VOORBEELD 3: DE PROVOCATIE

De context van provocatief coachen moet volgens de literatuur aan allerlei voorwaarden voldoen. Zo staan humor, liefde en uitdaging voorop, want uiteraard vraagt het de nodige veiligheid in de relatie (Hollander & Wijnberg, 2006). Maar hoever kun je gaan bij de klant die je begeleidt? En vooral daar waar de begeleider vastloopt op mentale concepten. Op zoek naar een frisse interventie, die mogelijk juist deze veiligheid gaat verstoren, zit de magie soms in het tegendeel. Dan komt de interventie voort uit een serieus, stevig standpunt, dat uit de lucht gegrepen lijkt. Althans, zo kan het overkomen bij de klant.

In deze situatie beschrijft mijn klant zijn professionaliteit vanuit een uitgebreid waardensysteem. Zo gaat het hem om eerlijkheid, dienend leiderschap en opofferingsgezindheid, in schril contrast met de nonchalance die hij bij zijn collega's ziet. Via diverse werkinbrengen werk ik de leervraag rondom samenwerken met hem uit.

Nadat de knelpunten in de begeleiding uitgebreid zijn besproken, geanalyseerd en geduid, blijf ik als begeleider onbehagen ervaren. Zijn inzicht en reflecties blijven aan de oppervlakte en het onderliggende patroon blijft gehandhaafd. Daarnaast voelt de relatie niet authentiek.

Allerlei oordelen borrelen bij mij naar boven. Die mogen van mij nadrukkelijk naar voren komen, omdat ze mogelijk belangrijke informatie bevatten:

- Wat een braafheid!
- Je zult zo'n type als deze klant maar in je team hebben!
- Hoezo eerlijkheid en opofferingsgezindheid; wat een gekke combinatie!
- En dienend leiderschap, hoezo dienend en wat bereik je met dat dienende?
- Je vindt jezelf zeker een voorbeeld voor anderen!
- Allemaal flauwekul om niet gewoon in contact te staan met de collega's!
- Of allemaal angst en vastzitten in een ivoren toren!
- Dus wat is nou: eerlijkheid?
- Wat ben jij normerend!

Al deze opvattingen kunnen de aanzet zijn tot een interventie, maar het is best spannend om uit te proberen: durf ik het aan om de klant te overvallen met een andere invalshoek, die niet direct liefdevol en grappig lijkt, maar waarbij ik wel vermoed dat ik de ander in zijn kern zou kunnen raken.

Inhoudelijk gaat het om de paradox tussen het sterke waardensysteem en het impliciete oordeel over anderen. Als begeleider kom ik met mijn eigen oordelen en laat ik mezelf daarin ook zien. Maar dan wel zonder franje, gewoon vanuit een ander perspectief. Misschien zakelijk en zonder uitgesproken

affectiviteit met mijn eigen opvattingen, of met een provocatieve ondertoon.

*Ik kies zorgvuldig mijn woorden als begeleider en zet al mijn zintuigen 'aan' om de reactie in me op te nemen.
'Dienend leiderschap? Eerlijkheid en opofferingsgezindheid? Ben jij nog wel van deze tijd, want daar gelooft toch niemand meer in ...?'.
Vervolgens is het de vraag, wat zich gaat tonen.*

Met zo'n 'provocatieve confrontatie' komen impliciet alle elementen van het begeleidingsuniversum ter discussie te staan. Pakt de klant de vrije ruimte die hierdoor ontstaat?

Aan de lezer om daar zelf de eigen fantasie op los te laten. Misschien ontstaat er dan onverwacht wel iets, dat een beetje te mooi lijkt om waar te zijn?

SLOT In onze ervaring komt transformatief leren door de klant vaak op een wat onverwacht moment. Wanneer dat gebeurt, hoe dat werkt en vooral: wat wij daar zelf in doen (als je dat zo zou kunnen noemen), blijft wat ons betreft een beetje een mysterie. Wie weet is dat maar goed ook, en kunnen we ons deze vragen beter niet stellen. En in plaats daarvan in stilte genieten van magische momenten die zich in ons werk soms voordoen. Maar ons daarover ook blijven verwonderen. ■

Drs. Jetty de Groot is onderwijskundige, docent supervisiekunde, leersupervisor en organisatiebegeleider. Ze is verbonden aan de afdeling Gezondheid en Welzijn van de hogeschool Windesheim in Zwolle. E-mail: jh.de.groot@windesheim.nl

Drs. Annette Perino is opleider, trainer en adviseur verbonden aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Academie Mens en Maatschappij en de Master Begeleidingskunde van de Hogeschool Rotterdam. E-mail: Annette.Perino@han.nl

Drs. Fer van den Boomen is vrijgevestigd adviseur, coach en onderzoeker. E-mail: info@fervandenboomen.nl

Alle drie de auteurs zijn lid van de Commissie Vakontwikkeling van LVSC.

LITERATUUR

- Boomen, F. van den, Hoonhout, M. & R. Merkies (2011). In de heftigheid schemert verlangen. Over de bedriegelijke eenvoud van Solution Focus. *Tijdschrift voor Coaching* 2011-2, 50-53.
- Braun, D. & Kramer, J. (2015). *De corporate tribe*. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- Broekhorst, F. (2000). De narratieve dialoog tussen supervisor, supervisant en client. In: *Handboek supervisie en interventie*. Praag-van Asperen, van H.M. & Praag, van Ph.H. (red). Leusden: De Tijdstroom.
- Cauffman, L. (2001). *Oplossingsgericht management: simpel werkt het best. Een gereedschapskist voor ondernemende mensen*. Utrecht: Lemma.
- Coelho, P. (2017). *De alchemist*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Faber, C.J. (2019). Elke begeleidingskundige handelt vanuit zijn biografie. *Tijdschrift voor Begeleidingskunde*, 8 (3), 50-55.
- Gorkum, F., (2007). *Dynamisch begeleiden*. Soest: Nelissen.
- Hollander, J. & Wijnberg, J. (2006). *Provocatief coachen. De basis*. Schiedam: Scriptum.
- Jong, P., de & Berg, I.K. (2001). *De kracht van oplossingen. Handwijzer voor oplossingsgerichte gesprekstherapie*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Kitchenham A., 2008. The Evolution of John Mezirow's Transformative Learning Theory. *Journal of Transformative Education*.
- Schreyögg, A. (2001). *Coaching. Een inleiding voor praktijk en opleiding*. Pearson Education NL.
- Terblanche, N. H.D. (2020). The impact of coachee personality traits, propensity to trust and perceived trustworthiness of a coach, on a coachee's trust behaviour in a coaching relationship. *SA Journal of Industrial Psychology*.
- Wortelboer, F.; Oeffelt, van T.; Ruijters, M.C.P. *Transformatief leren: ontwikkelen van responsief leiderschap*: Published in: *TvOO: Tijdschrift voor Ontwikkeling in Organisaties*, 7(1), 56-62.
- Paracelsus (2003). *Artsen op dwaalwegen* - vertaling Elke Bussler. Ossendrecht: De Woudezel.